

Mardiyev Nurali

QISHLOQ XO'JALIGIDA INVESTITION FAOLIYAT

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY TA'LIM, FAN VA
INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
QISHLOQ XO'JALIGI VAZIRLIGI

TOSHKENT DAVLAT AGRAR UNIVERSITETI

Mardiyev Nurali

QISHLOQ XO'JALIGIDA INVESTITSION FAOLIYAT

Darslik

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021- yil 24 dekabrda
PQ 60-son qaroriga asosan Toshkent davlat agrar universitetining
2023-yil 15 noyabrda "1-9-6/392-sonli buyrug'i bo'yicha
"Agrobiznes va investitsion faoliyat" ta'lim yo'nalish talabalari
uchun tavsiya etilgan

Toshkent
"NIF MSH"
2024

UDK: 338.43

KBK: 65.9

M 44

Mardiyev N.

Qishloq xo'jaligida investitsion faoliyat./darslik/-
Toshkent: "NIF MSH", 2024, 388 bet.

Mazkur darslikda "Qishloq xo'jaligida investitsion faoliyat" fanining predmeti, maqsad va vazifalari, maqsadi, fanni o'rganish metodikasi, nazariy va amaliy jihatlari yoritilgan.

Darslikda investitsiya faoliyatining asosiy yo'nalishlari, investitsiyalarni moliyalashtirish manbalari, investitsiya muhitini yaratish, ob'ektlar va sub'ektlar, xorijiy investitsiyalarni jalb qilish mexanizmlari, investisiya loyihalarini tahlil qilish, ularning samaradorligini baholash, investitsiya xavflari va ularni kamaytirish usullari kabi nazariy bilim va amaliy ma'lumotlar o'rin olgan.

Taqrizchilar:

Sh.A. Allayarov – TMI "Menejment va marketing" kafedrası mudiri, i.f.d., professor

Z. Siddiqov– TDAU "Agroiqtisodiyot va turizm" kafedrası dotsenti, i.f.n.

Toshkent Davlat Agrar universitetining 2023-yil
15-noyabrdagi "1-9-6/392-sonli" buyrug'iga asosan nashrga
ruxsat berildi.

ISBN 978-9910-793-92-9

© Mardiyev N., 2024.

© "NIF MSH", 2024.

KIRISH

Investitsiya muhitini yaxshilash, iqtisodiyot tarmoqlarining raqobatbardoshligini oshirish, investitsiya faoliyatini samarali tartibga solish bo'yicha respublikamizda investitsiyalarni rag'batlantirish asosi sifatida keng ko'lamli ishlar amalga oshirilmoqda.

O'zbekiston Respublikasining ¹"Investitsiyalar va investisiya faoliyati to'g'risida" gi qonuni hamda Respublika Prezidenti va Hukumatning bir qator qaror va farmoyishlari, jumladan, 2022-2026 yillarga mo'ljallangan yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi², O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «O'zbekiston Respublikasi investitsiyalar va tashqi savdo vazirligi faoliyatini takomillashtirishga oid qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida» gi PQ-4332-son qarorida mamlakatimizda investisiya faoliyatini rivojlantirish borasida ko'plab vazifalar belgilab berilgan.

Bugungi kunga kelib ushbu sohadagi asosiy vazifalar va tadbirlar quyidagilardan iborat:

innovatsion ilg'or texnologiyalar va klaster yondashuvidan foydalangan holda ichki va tashqi bozorlarda raqobatbardosh tayyor mahsulot (tovarlar) ishlab chiqarishni kengaytirish uchun mamlakat, sanoat, infratuzilma, xomashyo va inson salohiyatining raqobatdosh ustunligini safarbar etishga qaratilgan yangi investisiya loyihalarini ishlab chiqish;

ishlab chiqarish hajmlarini kengaytirish, tashqi bozorlarga chiqish va raqobatbardosh tayyor mahsulotlarni jahon bozorlariga chiqarish maqsadida mavjud ishlab chiqarish quvvatlari va istiqbolli korxonalarni modernizatsiya qilish, texnik va texnologik qayta jihozlash bo'yicha investisiya loyihalarini ishlab chiqish;

¹O'zbekiston Respublikasining "Investitsiyalar va investisiya faoliyati to'g'risida" gi qonuni. 2019 yil 9 dekabr. www.lex.uz

² O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 28 yanvardagi PF-60-son Farmoniga 1-ilova. www.lex.uz

Har bir hududning ishlab chiqarish salohiyati va investitsiya hajmiga bo'lgan ehtiyojni aks ettiruvchi potentsial investorlarni jalb qilish;

Investitsion loyihalarni texnik jihatdan qo'llab-quvvatlash, shuningdek, ularning xalqaro standartlarga muvofiq texnik-iqtisodiy asoslanishi va boshqalar.

Ma'lumki, investitsiyalarning ustuvor yo'nalishlarini aniq belgilash, qishloq xo'jaligiga investitsiya faoliyatini oqilona tartibga solish va boshqarish, barcha shart-sharoitlarni hisobga olgan holda ichki va tashqi moliyaviy resurslarni yo'naltirish, milliy iqtisodiyotning, jumladan, iqtisodiyotning istiqbolli yo'nalishlarini belgilab beradi. davlat iqtisodiyoti, belgilanadi. Qishloq xo'jaligida investitsion faoliyatni rivojlantirishning dolzarbligi shundaki, u iqtisodiyotni modernizatsiya qilish sharoitida investitsiyalarni tashkil etish, boshqarish va moliyalashtirishning samarali usullarini o'rgatish, muqobil variantlarni to'g'ri tanlash va baholash kabi takomillashtirilgan zamonaviy mexanizm va vositalarni o'zlashtirishdan iborat.

Shuningdek, bo'lg'usi qishloq xo'jaligi mutaxassislariga investitsiyalarni baholashning samarali usullarini tanlash, muqobil variantlarni to'g'ri taqqoslash va to'g'ri moliyaviy qarorlar qabul qilish, biznesni rejalashtirish ko'nikmalarini shakllantirish, korxona iqtisodiyotini boshqarish usullarini o'rgatish va bu sohada puxta nazariy va amaliy bilimlar berish asosiy maqsaddir.

Buning uchun quyidagi vazifalar qo'yiladi: tadbirkorlik faoliyatining asosi bo'lgan mahsulot va xizmatlar ishlab chiqarish bozorida maksimal foyda olishga yo'naltirilgan investitsiyalarni tashkil etish va moliyalashtirishning amaldagi tizimi haqida bilim olish; investitsiya loyihalarini moliyalashtirishda oqilona nisbatni tanlash; investitsiya jarayonlarini boshqarish, korxona biznesini rejalashtirish, investitsiya qarorlarini tayyorlash uchun zarur bo'lgan ma'lumotlarni tayyorlash, ma'lumotlar asosida to'g'ri tahlillarni o'tkazish va taqdim etish.

Ushbu darslikda investitsiyalarning iqtisodiyotni rivojlantirishdagi o'rni tushuntiriladi, investitsion qarorlar qabul qilish usullarini to'g'ri tanlash, loyihalarni tayyorlash va loyihalarni

tahlil qilish, shuningdek, investitsiya loyihalarini moliyalashtirish, investitsiyalarning samaradorligini aniqlash masalalari muhokama qilinadi va hokazo.

Darslik qishloq xo'jaligi oliy o'quv yurtlarining agrobiznes va investision faoliyat ta'lim qo'nalishi talabalari, kollej talabalari uchun mo'ljallangan.

Muallif: Mardiyev Nurali

I BOB.

«QISHLOQ XO'JALIGIDA INVESTITSION FAOLIYAT» FANINING PRETMETI, VAZIFALARI VA TADQIQOT USULLARI.

Kalit so'zlar: investitsiyalar, boshqaruv, asosiy vositalar, real aktivlar, moliyaviy aktivlar, nomoddiy investitsiyalar, kapital, kapital qo'yilmalar.

1.1. "Qishloq xo'jaligida investitsion faoliyat" fanining predmeti, vazifasi va o'rganish usullari

Bugungi kunda O'zbekiston va jahon iqtisodiyotining istiqboldagi taraqqiyoti ko'p jihatdan investitsiyalarga bog'liq ekanini deyarli har bir mutaxassis va tadbirkorlik sub'ekti anglab yetayotganini inobatga olib, endilikda respublikamiz iqtisodiyotiga sarmoyalarni yanada ko'proq jalb etish va samarali investitsiya faoliyatini amalga oshirish, ularni rivojlantirish zarurligidan mamlakatimizda amalga oshirilayotgan iqtisodiy islohotlarning samarali amalga oshirilishini ta'minlashning muhim asosiga aylanganini tushunish muhim. Investitsiyalarsiz rivojlanish mumkin emas. Butun mamlakatimizni ishlab chiqarish va modernizatsiya qilish, texnik va texnologik yangilashni sarmoyasiz tasavvur qilib bo'lmaydi. Mamlakatimiz va hududlarimizga xorijiy sarmoya va sarmoyalarning kirib kelishi uchun qulay shart-sharoit va imtiyozlar yaratilmas ekan, istiqboldagi strategik maqsadlarga erishib bo'lmaydi.

2022-2026 yillarga mo'ljallangan yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasining 26-maqsadi sifatida "Mamlakatda investitsiya muhitini yanada yaxshilash va uning jozibadorligini oshirish, kelgusi besh yilda 120 milliard AQSh dollari, jumladan 70 milliard dollar xorijiy investitsiyalarni jalb etish choralari ko'rish" vazifasi qo'yilgan³.

³ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 28 yanvardagi PF-60-son Farmoniga 1-ilova.
www.lex.uz

Investitsiya faoliyatini samarali amalga oshirish uchun investitsiyalarni baholash va boshqarish sohasida yetarli bilim, ko'nikma va malakalarga ega bo'lish zarur.

Mamlakatning ijtimoiy-iqtisodiy va siyosiy rivojlanishida sarmoyalarning ahamiyati katta. Ma'lumki, hech bir davlat jahon tajribasini o'rganmasdan, ilm-fan, fan va texnika sohasida jahonning yetakchi davlatlarining yutuqlarini qabul qilmasdan turib rivojlana olmaydi.

Mamlakat iqtisodiyotini yuksaltirish, zamonaviy texnika va texnologiyalar bilan jihozlangan yangi korxonalarni barpo etish va rekonstruksiya qilish uchun investitsiyalarni jalb etish va ularni baholash muhim ahamiyatga ega. Bu, birinchi navbatda, aholi bandligini, uning ish haqi va daromadlarini oshirish kabi eng muhim ijtimoiy muammolarni hal etish imkonini beradi. Shuning uchun investitsiya faoliyatini oqilona olib borish, uni baholash va sarmoya jalb etuvchi korxonalar uchun zarur shart-sharoit va iqtisodiy rag'batlantirishni yaratish muhim masalalardan biridir. Iqtisodiyotni tarkibiy o'zgartirishlar va modernizatsiya qilish, investitsiyalarni jalb etish va baholash, ularning migratsiyasini kengaytirish bilan bog'liq masalalarning nazariy va amaliy jihatlarini o'rganishda "Qishloq xo'jaligida investitsion faoliyat" fani alohida o'rin tutadi. Bu masalalarni hayotga tatbiq etishda "Qishloq xo'jaligida investitsion faoliyat" fanida o'rganilgan mavzular hamda nazariy va amaliy masalalar katta ahamiyatga ega.

Qishloq xo'jaligidagi investitsiya faoliyati investitsiya tizimini shakllantirish mexanizmini, investitsiya faoliyati va baholashning tashkiliy-iqtisodiy, normativ-huquqiy, ilmiy-uslubiy asoslarini, investitsiyalarning asosiy yo'nalishlari, shakllari va usullarini o'rganadi.

Fanning predmeti investitsiya faoliyatidagi iqtisodiy munosabatlar mexanizmini o'rganadi.

Fanni o'qitishdan maqsad talabalarga investitsiyalar nazariyasi, uning mohiyati, turlari, moliyalashtirish manbalari va ularning xususiyatlarini o'rgatish hamda mamlakatimizda amalga oshirilayotgan iqtisodiy islohotlar jarayonini jadallashtirishda investitsiyalarning o'rnini haqidagi bilimlarni o'rgatishdan iborat

bo'lib olingan bilimlar asosida ko'nikma va malakalarni shakllantirish va rivojlantirish.

Ushbu maqsadga erishish uchun fan o'quvchilarda nazariy bilim, amaliy ko'nikmalar, ijtimoiy-iqtisodiy hodisalar va xizmat jarayonlariga uslubiy yondashuv, ilmiy dunyoqarashni shakllantirish vazifalarini bajaradi.

Tabiiy fanlar bo'yicha talabalarning bilim, ko'nikma va malakalariga quyidagi talablar qo'yiladi:

- respublikada qishloq xo'jaligini rivojlantirish, investitsiyalar va investitsiyalarni jalb qilish, investitsion faoliyat strategiyalari, qishloq xo'jaligiga investitsiyalarni jalb qilish va innovatsion texnologiyalardan foydalanish xususiyatlari, shuningdek, xorijiy investitsiyalar, investitsiya faoliyati, qishloq xo'jaligi sohasidagi normativ-huquqiy hujjatlar; investitsiyalar, mamlakat iqtisodiyoti tarmoqlari o'rtasidagi muvozanatni hisobga olgan holda, qishloq xo'jaligining qaysi yo'nalishi bo'yicha investitsiya rejasi haqida tasavvur hosil qilish;

xo'jalik ichidagi faoliyat, qishloq xo'jaligi korxonalarining ishlab chiqarish va iqtisodiy rejalashtirish: rejalashtirish tizimi, qurish tamoyillari va usuli, investitsiya loyihalarini ishlab chiqish, loyiha tahlilining mohiyati va usullari; mahsulot (ishlar, xizmatlar) tannarxining tarkibi va moliyaviy natijalarni shakllantirish tartibi; loyiha hujjatlarini ishlab chiqish, ekspertizadan o'tkazish va tasdiqlash tartibi; qishloq xo'jaligi korxonalarida loyihalarni tahlil qilish usullari va xususiyatlarini, shuningdek, kelajakda sarflangan investitsiyalar samaradorligini oshirish yo'llarini bilish va ulardan foydalanish ko'nikmalarini shakllantirish;

- agrosanoat majmuasida biznes-reja va loyihani tahlil qilishning asosiy jihatlari haqida; loyiha mijozining moliyaviy holati, marketing bozori va kontseptsiyasini tahlil qilish; loyihalarni amalga oshirish sxemalarini, iqtisodiy samaradorlik va rentabellikni, xavf-xatar va hayotiylikni baholash; agrar sektorda investitsiya loyihalarini rejalashtirish va nazorat qilish imkoniyatini beradi.

1.2. Investitsiyalarning iqtisodiy mohiyati va ahamiyati

O'zbekiston mustaqillikka erishgan dastlabki yillardanoq milliy iqtisodiyotni rivojlantirishning o'z yo'nalishini belgilab oldi. Iqtisodiyot rivojida sarmoyaning roli beqiyos.

Investitsiyalarning iqtisodiy mazmuni haqida iqtisodchilar orasida turlicha fikrlar mavjud.

O'zbekiston Respublikasining 2019 yil 9 dekabrda qabul qilingan «Investitsiyalar va investitsiya faoliyati to'g'risida qonunida investitsiyaga quyidagicha ta'rif berilgan: **“investitsiyalar** — investor tomonidan foyda olish maqsadida ijtimoiy soha, tadbirkorlik, ilmiy va boshqa faoliyat turlari ob'ektlariga tavakkalchiliklar asosida kiritiladigan moddiy va nomoddiy boyliklar hamda ularga bo'lgan huquqlar, shu jumladan intellektual mulk ob'ektlariga bo'lgan huquqlar, shuningdek reinvestitsiyalar”⁴ sifatida ta'riflanadi. Shunday qilib, “investitsiya” deganda qonun doirasida investorlar tomonidan kelajakda daromad (foyda) olish yoki ijtimoiy manfaatlarga erishish uchun sanoat va iqtisodiyotning turli boshqa tarmoqlarga kiritilgan barcha turdagi mulk, moliyaviy va intellektual aktivlar tushuniladi.

Boshqacha aytganda, investitsiyalar iqtisodiy va ijtimoiy daromad olish maqsadida moddiy, moliyaviy va nomoddiy ne'matlarni turli mulk shakllariga o'tkazishdir.

Investitsiyalar ta'rifi aniq belgilanmagan. Xususan, prof. D.G.G'ozibekov investitsiyalarning iqtisodiy mazmunini moliyaviy kategoriya sifatida izohlab, ularga quyidagicha ta'rif berdi: “Investitsiyalarning mazmuni aniq va ishonchli manbalardan mablag'lar olish, ularni asosli holda safarbar etish, rixslar darajasini hisobga olgan holda kapital qiymatini saqlash va ko'zlangan samarani olishdan iborat bo'ladi”⁵.

Prof. N.X. Haydarov investitsiyalarning mazmuni va mohiyatiga quyidagi ta'rifni beradi: “Investitsiya – bu mulk shaklidan qat'iy

⁴«Investitsiyalar va investitsiya faoliyati to'g'risida»gi O'zbekiston Respublikasining qonuni. 2019 yil 9 dekabr. 3 – modda.

⁵G'ozibekov D.G'. Investitsiyalarni moliyalashtirish masalalari. T.: “Moliya” nashriyoti. 2003. 26 bet.

nazar, tadbirkorlik asosida faoliyat ko'rsatayotgan jismoniy va yuridik shaxslar yoki davlatning iqtisodiy va ijtimoiy samara olish maqsadida o'z boyliklarini qonun doirasida bo'lgan har qanday tadbirkorlik obyektiga sarflashidir»⁶.

Rossiyalik iqtisodchi olim L.Igoshina tomonidan: «investitsiyalar – pulni saqlash, ko'paytirish yoki ijobiy miqdordagi daromadni ta'minlashni hisobga olgan holda uni joylashtirish mumkin bo'lgan har qanday vosita sifatida ifodalanadi»⁷, deb ta'riflangan. «Investitsii» darsligining muallifi, professor A.Neshitoy investitsiyalarning mazmunini quyidagicha tavsiflaydi: «foyda olish yoki boshqa samaralarga erishish maqsadida o'z yoki o'zga mamlakatning turli tarmoqlariga, tadbirkorlik loyihalari, ijtimoiy-iqtisodiy dasturlar hamda innovatsiya loyihalarini amalga oshirishga yo'naltirilgan pul mablag'larini (kapitalni) uzoq muddatga joylashtirishdir»⁸.

Investitsiya atamasining iqtisodiy mohiyati bir qator rus olimlari tomonidan quyidagicha ta'riflangan:

iqtisodiy manfaatlar va ijtimoiy manfaatlar olish maqsadida investitsiya sohasi ob'ektlari tarkibiga kiruvchi barcha turdagi mulkiy va intellektual aktivlarni aks ettiradi»⁹;

- «investitsiyalar deganda foyda (daromad) olish va investorlarning individual maqsadlari singari ijobiy ijtimoiy samaraga erishish maqsadida iqtisodiyotning turli tarmoqlari va sohalariga, tadbirkorlik va boshqa turdagi faoliyat obyektlariga muayyan muddatga kapitalning maqsadli yo'naltirilgan qo'yilmasi shaklida amalga oshiriladigan xarajatlar yig'indisi tushuniladi»¹⁰;

- «investitsiyalar foyda (daromad) olish maqsadida milliy va xorijiy iqtisodiyotning turli tarmoqlariga xususiy yoki davlat kapitalining uzoq muddatli qo'yilmasi sifatida namoyon bo'ladi»¹¹;

⁶Haydarov N.H. Iqtisodiyotni erkinlashtirish sharoitida korxonalar investitsion faoliyatidagi moliya-soliq munosabatlarini takomillashtirish masalalari. I.f.d ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya. T.: 2003. 29 b

⁷Игошина Л.И. Инвестиции. Уч. пос. – М.: «Экономист», 2005. – С. 23.

⁸Нешитой А.С. Инвестиции: Учебник. – 4-е изд. – М.: «Дашков и К», 2006. – С. 13.

⁹Staroverova G.S., Medvedov A.Yu., Sorokina I.V. Investitsiyalarni iqtisodiy baholash: o'quv qo'llanma. – M.: "KNORUS", 2006. – S. 11.

¹⁰Подшиваленко и др. Инвестиции: учеб. пос. – 3-е изд. – М.: «КНОРУС», 2006. – С. 7.

¹¹Kolmykova T.S. Investitsion tahlil: Uch. pos. – M.: "INFRA-M", 2009. – S. 7.

- «investitsiya tushunchasi foyda olish maqsadida qandaydir korxona, tashkilot, uzoq muddatli loyihalar va shu kabilarga kapital, pul mablag'larini uzoq muddatga kiritishni anglatadi»¹² va h.

Keng ma'noda investitsiyalar kelajakda mablag'lar va resurslarni ko'paytirish va ularni iqtisodiy natijalar yoki boshqa rejalashtirilgan natijalar (ijtimoiy, ekologik va boshqa natijalar) olish uchun safarbar etish sifatida namoyon bo'ladi.

U.Sharp, K.Eklund, Kempbell R.Makkonnel, Stenli L.Bru kabi xorijiy iqtisodchi va olimlar sarmoyaning mohiyatiga turlicha ta'riflar berganlar. Misol uchun, iqtisodiyot bo'yicha Nobel mukofoti sovrindori (1990) W. Sharp shunday deydi: "Investitsiya - kelajakda (ehtimol cheksiz) qiymatga ega bo'lish uchun hozirgi paytda ma'lum bir qiymatdan voz kechishdir" ¹³. Ular "investitsiya" atamasining ma'nosini quyidagicha izohlaydilar: "Bu bugungi kunda pul bilan kelajakda foyda olish uchun ajralishdir" va mablag'larni ham real, ham moliyaviy aktivlarga qo'yish mumkinligiga ishonishadi. Ular "sarmoya qilish" atamasining mohiyatini kelajakdagi foyda uchun bugun pul bilan "ajralish"da ko'rishadi.

Shvetsiyalik iqtisodchi-olim K.Eklundning fikricha: "Investitsiya - bu kelajakda ko'proq iste'mol sharoitlariga ega bo'lish uchun ertangi kunga qoladigan narsadir. Uning bir qismini foydalanilmay qolgan iste'mol tovarlari, ikkinchi qismini esa ishlab chiqarishni kengaytirishga yo'naltirilgan resurslar tashkil etadi"¹⁴.

"Investitsiya atamasi kelajakda kapitalni ko'paytirish maqsadida turli shakllarda joylashtirish deb ta'riflanishi mumkin"¹⁵. "Investitsiya - bu kelajakda investitsiyalarni ko'paytirish uchun bugungi iste'moldan voz kechish"¹⁶. «Investitsiya - ishlab chiqarish davrida sodir bo'lgan kapital qo'yilmalar qiymatining joriy o'sishi. Bu o'sha davr foydasining

¹²Зубченко Л.А. Иностранные инвестиции: учеб. пособие. – М.: «КНИГОДЭЛ», 2006. – С. 7.

¹³Шарп У., Александр Г., Бейли Дж. Инвестиции. Пер. с англ. – М.: «Инфра-М», 1997. – С. 16, 979

¹⁴Claas Eklund. Samarali iqtisodiyot: Shvetsiya modeli. – M.: "Iqtisodiyot", 1991. – B. 96.

¹⁵Tkachenko I.Yu. Investitsiyalar: Ucheb. posobie – M.: "Akademiya", 2009. – B. 6.

¹⁶Samuelson P.A. Iqtisodiyot: boshiga. пер. с англ. – М.: "BINOM", 1997. – S. 783.

iste'mol uchun ishlatilmagan¹⁷ qismidir. "Investitsiyalar – pul, maqsadli bank mablag'lari, qimmatli qog'ozlar, texnologiyalar, mashinalar, asosiy vositalar va boshqa mulklar, shuningdek pul qiymatiga ega bo'lgan mulkiy va nomulkiy huquqlar shaklidagi kapital qo'yilmalar investorlarning strategik qo'yilmalari hisoblanadi¹⁸.

Iqtisodchilar Kempbell R. Makkonnel, Stenli L. Bryu investitsiya tushunchasini quyidagicha izohlaydilar, ya'ni "investitsiyalar moddiy zaxiralarning ko'payishi, ishlab chiqarish vositalari va ishlab chiqarish xarajatlarning to'planishidir¹⁹". Shuni ta'kidlash kerakki, bu ta'rif o'z mazmuniga ko'ra "kapital qo'yilmalar" tushunchasiga ko'proq mos keladi.

Investitsiyalar tushunchasi juda keng va yagona va to'liq ta'rif berish juda murakkab. Investitsion mazmun iqtisodiy fanning turli bo'limlarida va amaliy faoliyatning turli sohalarida o'ziga xos xususiyatlarga ega.

- bu yangi ishlab chiqarish vositalari, uy-joy qurilishiga investitsiyalar, moddiy zaxiralarni ko'paytirish xarajatlardan iborat bo'lgan yalpi xarajatlarning bir qismi. Investitsiyalar - bu yalpi ichki mahsulotning joriy davrda iste'mol qilinmagan va iqtisodiyotda kapital o'sishini ta'minlaydigan qismi.

Ishlab chiqarish nazariyasida va umuman makroiqtisodiyotda sarmoya deganda yangi kapital (shu jumladan ishlab chiqarish vositalari va inson kapitali) yaratish jarayoni tushuniladi. Moliya nazariyasida investitsiyalar real yoki moliyaviy aktivlarni sotib olish, ya'ni bugungi kunda sarflanishdan maqsad kelajakda daromad olish deb ta'riflanadi.

Boshqacha qilib aytadigan bo'lsak, investitsiyalar - bu ma'lum bir qiymatni yanada noaniq kelajakdagi qiymatga almashtirish²⁰.

Lourens J. Gitman va Maykl D. Jonkning "Investitsiya asoslari" kitobida (M. Delo tomonidan nashr etilgan, 1997) investitsiyalar

¹⁷Keyns JM Fan, foiz va pulning umumiy nazariyasi: Пер. с. англ. - М.: "Getos ARV", 1999. - S. 352.

¹⁸Margolin AM Investments. - М.: "RAGS", 2006. - S. 464.

¹⁹Кэмпбэлл Р. Макконэлл, Стэнли Л. Брю. Экономикс, принципы, проблемы и политика. 2-том. - М.: «Республика», 1992. - С. 388.

²⁰Мертенс А.В. Инвестиции: курс лекций по современной финансовой теории. - Киев: Киевское инвестиционное агенство, 1997. 71 стр.

quyidagicha ta'riflangan: Investitsiya moliyaviy natijalarga erishish uchun aktsiya va obligatsiyalarni sotib olishni anglatadi: ular real aktivlarni, masalan, ularning yoki u tovarlarni ishlab chiqarish va sotish uchun uskunalar sotib olish bilan bog'liq. Umuman olganda, investitsiyalar mamlakat iqtisodiyotining o'sishi va rivojlanishini moliyalashtirishning zarur mexanizmlarini ta'minlaydi.

1.3. Investitsion maqsadlar va diversifikatsiya. Investitsiyalar tasnifi

Mustaqillik yillarida huquqiy demokratik davlat, kuchli fuqarolik jamiyati barpo etish, erkin bozor munosabatlari va xususiy mulk ustuvorligiga asoslangan iqtisodiyotni rivojlantirish, odamlarning tinch va farovon hayot kechirishi uchun shart-sharoit yaratishga qaratilgan chora-tadbirlar majmui yaratilgan bo'lib O'zbekistonning xalqaro maydonda munosib o'rin egallashi ta'minlandi.

Bosib o'tgan yo'l va to'plangan tajribani xolisona baholash, istiqloq yillarida erishilgan yutuqlar tahlili va davr talablaridan kelib chiqib, oldimizga demokratik islohotlarni chuqurlashtirishning muhim ustuvor yo'nalishlari va aniq maqsadlarini belgilash vazifasi qo'yildi.

Ushbu vazifani amalga oshirish maqsadida keng jamoatchilik, ishbilarmon doiralar vakillari, davlat organlari rahbarlari va ekspertlari bilan amaliy suhbatlar, shuningdek, tegishli huquqiy hujjatlar, milliy va xalqaro tashkilotlarning axborot-tahliliy materiallari, ma'ruzalar, tavsiya va sharhlar o'rganildi, rivojlangan xorijiy mamlakatlar tajribasi tahlil qilindi.

Shundan so'ng, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-2021 Yillarda O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar Strategiyasi to'g'risida"gi Qarorida katta vazifalar qo'yildi.

Farmonning 3-bandini bajarish maqsadida iqtisodiyotda tarkibiy islohotlarni chuqurlashtirish, milliy iqtisodiyotning yetakchi tarmoqlarini modernizatsiya va diversifikatsiya qilish hisobiga uning raqobatbardoshligini oshirish: shuningdek:

- milliy iqtisodiyot muvozanati va barqarorligini ta'minlash, uning tarkibida sanoat, xizmat ko'rsatish, kichik biznes va xususiy tadbirkorlik ulushini oshirish;

ishlab chiqarish, transport, aloqa va ijtimoiy infratuzilma loyihalarini amalga oshirishga qaratilgan investisiya siyosatini yuritish;

- yuqori qo'shimcha qiymatga ega tayyor mahsulot ishlab chiqarish uchun birinchi navbatda mahalliy xomashyoni chuqur qayta ishlashga asoslangan yuqori texnologiyali qayta ishlash tarmoqlarini ilg'or rivojlantirishga yo'naltirilgan sanoatni yanada modernizatsiya va diversifikatsiyalash sifat jihatidan yangi bosqichga ko'tarilishi;

- iqtisodiyot tarmoqlari uchun samarali raqobat muhitini shakllantirish, tovar va xizmatlar bozorlarida monopoliyani bosqichma-bosqich qisqartirish;

- prinsipial jihatdan yangi turdagi mahsulotlar va texnologiyalar ishlab chiqarishni o'zlashtirish, birinchi navbatda, mahalliy tovarlarning ichki va tashqi bozorlarda raqobatbardoshligini ta'minlash;

- ishlab chiqarishni mahalliyashtirish va birinchi navbatda, iste'mol tovarlari va butlovchi buyumlarni import o'rnini bosish yo'nalishini davom ettirish, tarmoqlararo ishlab chiqarish kooperatsiyasini kengaytirish;

- iqtisodiyotning energiya va resurs sig'imini kamaytirish, ishlab chiqarishga energiya tejovchi texnologiyalarni keng joriy etish, qayta tiklanuvchi energiya manbalaridan foydalanishni kengaytirish, iqtisodiyot tarmoqlarida mehnat unumdorligini oshirish;

- erkin iqtisodiy zonalar, texnoparklar va kichik sanoat zonalarini tashkil etish, mavjud zonalar samaradorligini oshirish;

- xizmat ko'rsatish sohasini jadal rivojlantirish, yalpi ichki mahsulotni shakllantirishda xizmatlarning roli va ulushini oshirish, ko'rsatilayotgan xizmatlar tarkibini, birinchi navbatda, zamonaviy yuqori texnologiyali xizmat turlari hisobiga tubdan o'zgartirish;

- eksport faoliyatini erkinlashtirish va soddalashtirish, eksport tarkibi va geografiyasini diversifikatsiya qilish, iqtisodiyot

tarmoqlari va hududlari eksport salohiyatini kengaytirish va safarbar etish;

- sohaga axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etish, boshqaruv tizimi va boshqa ustuvor yo'nalishlar belgilandi²¹.

Investitsiyalar turli shakllarda bo'ladi va tahlil qilish va rejalashtirish uchun o'ziga xos xususiyatlaridan kelib chiqqan holda guruhlariga bo'linadi.

Birinchidan, investitsiya ob'ektiga qarab, investitsiyalar real va moliyaviy shakllarga bo'linadi.

Real qo'yilmalar (kapital qo'yilmalar) korxonaning moddiy va nomoddiy aktivlariga pul sarflashdan iborat.

1.1-rasm. Investitsiyalarni maxsus asoslar bo'yicha tasniflash²²

Moddiy qo'yilmalar asosiy kapitalning elementlarini sotib olish bilan bog'liq va ko'p hollarda investitsiya loyihalari doirasida amalga oshiriladi, shuning uchun o'z mablag'lari bilan bir qatorda qarz mablag'laridan foydalanish mumkin. Qarzga olingan mablag'lar bilan investor rolini aniq loyihalar uchun qarz mablag'larini ajratadigan bank bajaradi. Nomoddiy (potentsial)

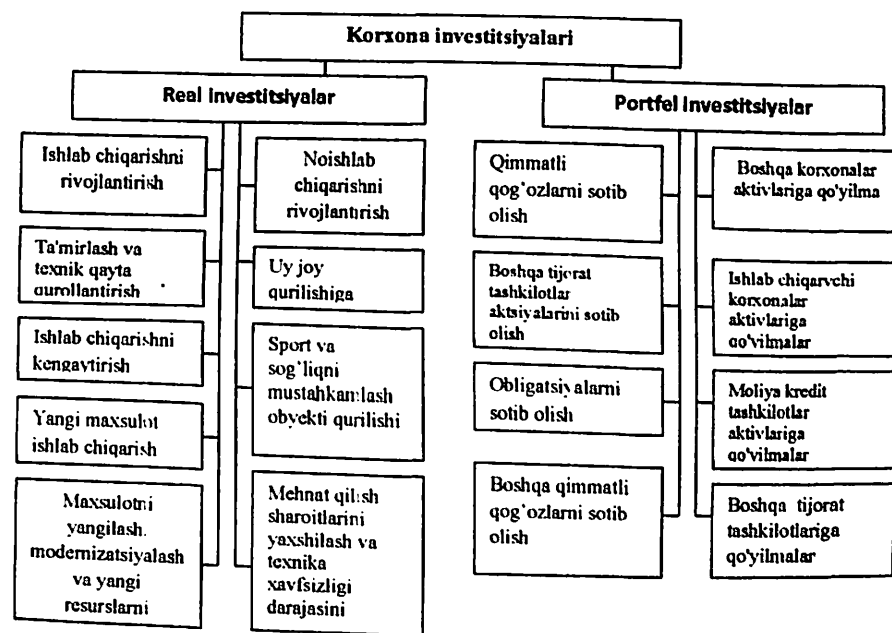
²¹Mirziyoev Sh.M. 2017-yil 7-fevraldagi "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida" gi PF-4947-sonli farmoni.
²²Сергеев И.В., Веретенникова И.И. Организация и финансирования инвестиций. - М.: «Финансы и статистика», 2001. - С. 16.

investitsiyalar nomoddiy aktivlarni yaratishda amalga oshiriladi va kadrlarni tayyorlash va qayta tayyorlash, ilmiy-tadqiqot va tajriba-konstruktorlik ishlari (TKI), yangi mahsulot namunalarini yaratish xarajatlarini o'z ichiga oladi. Ko'pgina iqtisodchi-olimlar intellektual investitsiyalarni mutaxassislar tayyorlash, tajriba orttirish, ilmiy tekshirish, litsenziyalash va nou-xau, mualliflik huquqlari va umuman nomoddiy aktivlarga qaratilgan investitsiyalar deb atashadi.

Xorijiy adabiyotlarda portfel investitsiyalari investor tomonidan sotib olingan aksiyalarning firmaga ta'siri va nazorat belgilariga ko'ra tasniflanadi. Investitsiyalarning birmuncha ilmiy asoslangan tasnifi rus olimi N.Blankning ishlarida keltirilgan. Investitsiyalar quyidagi mezonlarga ko'ra tasniflanadi: investitsiya ob'ektlari bo'yicha; investitsiyalardagi ishtirokiga qarab; investitsiya davri bo'yicha; mulkchilik shakli bo'yicha; hudud bo'yicha.

Mahalliy iqtisodiy adabiyotlarda ²³maqsadli portfel (aksiya, obligatsiya va boshqa turdagi qimmatli qog'ozlarga investitsiyalar, shuningdek, boshqa korxonalarining aktivlari) va real (mavjud korxonalarni ta'mirlash va texnik qayta jihozlash, kengaytirish, yangi korxonalar tashkil etish) investitsiyalar mavjud. Bunday sharoitda investor korxona pul mablag'larini qo'yish orqali o'zining ishlab chiqarish kapitalini, ya'ni faoliyati uchun zarur bo'lgan asosiy ishlab chiqarish fondlari va aylanma mablag'larini oshiradi (ko'paytiradi). Portfel investitsiyalari bilan investor o'zining moliyaviy kapitalini, ya'ni qimmatli qog'ozlardan dividend daromadini oshiradi.

Investitsiyalarni quyidagicha tasniflash mumkin (1.2-rasm).

1.2-rasm. Korxona investitsiyalari²⁴

Rasmda tasvirlangan real investitsiyalar – to'g'ridan-to'g'ri investitsiyalar bo'lib, bu investorning investitsiya jarayonida bevosita ishtirok etishini anglatadi, ya'ni investor investitsiya ob'ektini, shuningdek uni moliyalashtirishni tashkil etish va moliyalashtirish manbalarini bevosita belgilaydi. Portfel investitsiyalari bilvosita investitsiyalar, ya'ni investitsiyalar yoki moliyaviy vositachilar orqali investitsiyalarni anglatadi.

O'zbekiston Respublikasining "Investitsiyalar va investisiya faoliyati to'g'risida"gi qonuniga muvofiq investitsiyalar kapital, moliyaviy va ijtimoiy turlarga bo'linadi (5- modda).

Ikkinchidan, investitsiyalarda ishtirok etish xususiyatiga ko'ra to'g'ridan-to'g'ri va portfel investitsiyalari ajratiladi.

Uchinchidan, investitsiya muddatiga qarab, investitsiyalar qisqa muddatli (bir yilgacha) va uzoq muddatli (bir yildan ortiq)

²³Бочарев В.В. Методы финансирования инвестиционной деятельности предприятий. – М.: «Финансы и статистика», 1998. – С. 6-7. Сергеев И.В., Веретенникова И.И. Организация и финансирование инвестиций. – М.: «Финансы и статистика», 2001. – С.6.

²⁴Ergasheva Sh., Uzoqov A. Investitsiya. O'quv qo'llanma. - T.: Iqtisod-moliya, 2008.-208 b.

bo'ladi. Masalan, oddiy aktsiyalar ma'lum bir muddat bilan cheklanmaydi.

To'rtinchidan, mulk shakllariga ko'ra investitsiyalar xususiy, davlat, qo'shma va xorijiy shakllarga bo'linadi. Xususiy investitsiyalar deganda nodavlat yuridik shaxslar va fuqarolarning mablag'larini tadbirkorlik faoliyati ob'ektlariga qo'yish tushuniladi. Davlat investitsiyalari davlat byudjeti va davlat korxonalaridan mablag'lar ajratish orqali namoyon bo'ladi.

Beshinchidan, hududiy joylashuvga investitsiyalar ichki va tashqiga bo'linadi.

Oltinchidan, investitsiyalar tavakkalchilik darajasiga ko'ra yuqori tavakkal va past tavakkalchilikka bo'linadi. Moliya sohasida tavakkalchilik deganda investitsiyadan olinadigan daromadning mutlaq yoki nisbiy miqdori kutilganidan ancha past bo'lishini bildiradi, boshqacha aytganda, "xavf" atamasi kutilmagan natija olish imkoniyatini bildiradi.

1.4. Asosiy fondlarni shakllantirishda kapital qo'yimlarning o'ri. Moliyaviy va real investitsiyalarning o'zaro bog'liqligi.

Ma'lumki, korxona va tashkilotlarda, xalq xo'jaligi tarmoqlarida asosiy fondlar milliy boylikning muhim tarkibiy qismi hisoblanadi.

Uzoq muddatli (bir yildan ortiq) asosiy vositalarga moddiy ishlab chiqarish sohasida, noishlab chiqarish sohasida faoliyat yurituvchi, shuningdek lizing uchun foydalaniladigan moddiy vositalar kiradi. Mamlakatimizda amaldagi me'yoriy-huquqiy hujjatlarga muvofiq asosiy vositalar korxonada mahsulot ishlab chiqarish, ishlarni bajarish yoki xizmatlar ko'rsatish jarayonida uzoq muddatli xo'jalik faoliyati uchun yoki xo'jalik va ijtimoiy-madaniy vazifalarni bajarish uchun saqlanadi. Asosiy vositalarga quyidagi mezonlarga javob beradigan moddiy vositalar kiradi: xizmat muddati bir yildan ortiq; bir birligi (to'plami) qiymati eng kam ish haqining ellik baravaridan ortiq bo'lgan buyumlar.

Asosiy vositalarning iqtisodiy mohiyati shundan iboratki, moddiy mulkiy qiymatlar ko'rinishidagi asosiy vositalar korxona

ishlab chiqarish jarayonida mehnat vositalari sifatida qayta-qayta foydalaniladi (idhlatiladi) va ularning qiymati asta-sekin qismlarga bo'linadi va ishlab chiqarishga o'tkaziladi. Asosiy fondlarning muhim xususiyati shundaki, ular mehnat quroli vazifasini bajaradi, ishlab chiqarish siklida qayta foydalaniladi va ularning qiymati mahsulot bahosiga o'tadi.

Yuqorida ta'kidlaganimizdek, asosiy fondlarni shakllantirishda kapital qo'yimlar muhim o'rin tutadi va bu qiymat kapital qo'yimlarning tarkibiy tuzilishi bilan bog'liq. Kapital qo'yimlarning tarkibiy tuzilishiga quyidagilar kiradi: kapital qo'yimlarning texnologik tarkibi; kapital qo'yimlarning takror ishlab chiqarish tarkibi; kapital qo'yimlarning tarmoq va hududiy tarkibi.

Mamlakat iqtisodiyotida real investitsiyalarni iqtisodiyot tarmoqlari bo'yicha taqsimlash va o'zlashtirish muhim o'rin tutadi. Kapital qo'yimlarning iqtisodiy samaradorligi ularning tarmoqlar va hududlar bo'yicha tarkibiy tuzilishiga bog'liq.

Kapital qo'yimlarning tarmoq tarkibi (tuzilishi) deganda kapital qo'yimlarning iqtisodiyot va sanoatning barcha tarmoqlaridagi ulushi va taqsimlanishi tushuniladi. Uni takomillashtirish, birinchi navbatda, iqtisodiyotning ustuvor tarmoqlarini mutanosib rivojlantirish bilan bog'liq.

Keyingi yillarda iqtisodiyotga jalb qilingan xorijiy investitsiyalar tarmoq tarkibida jiddiy o'zgarishlar ro'y berdi. Iqtisodiyotni modernizatsiya qilish sharoitida iqtisodiyotga yo'naltirilgan xorijiy investitsiyalar tarkibida sanoatning ulushi o'zining yetakchi mavqeini saqlab qolgan holda pasayish tendentsiyasiga ega. Davlat tomonidan qishloq xo'jaligini rivojlantirishga qaratilgan sa'y-harakatlarga qaramay, qishloq xo'jaligiga yo'naltirilgan investitsiyalar ulushi tarmoq ehtiyojlaridan past darajada qolmoqda.

Aytish mumkinki, investitsiya sektori tuzilmasini rejalashtirish mamlakat iqtisodiyotining istiqboldagi holatini rejalashtirish bilan barobardir va buni hech qachon unutmaslik kerak. Davlat byudjeti mablag'lari va boshqa vositalar yordamida investitsiyalar tarmog'i tarkibini o'zgartirish tendentsiyasiga sezilarli ta'sir ko'rsatish

mumkin.

Kapital qo'yilmalarning iqtisodiyotdagi o'rni asosan quyidagilar bilan tavsiflanadi:

➤ kapital qo'yilmalar asosiy fondlarni yaratish, mavjud korxonalarni ta'mirlash va kengaytirish, korxonalarni texnik qayta jihozlashda muhim va asosiy omil hisoblanadi;

➤ kapital qo'yilmalar yordamida iqtisodiyot tarmoqlari va alohida ishlab chiqarishda asosiy fondlarning rivojlanish sur'atlari tartibga solinadi;

➤ kapital qo'yilmalar yordamida ijtimoiy muammolar (uy-joy, ta'lim muassasalari, sog'liqni saqlash, madaniyat ob'ektlari qurilishi) bartaraf etiladi;

➤ mamlakatning barcha iqtisodiy rayonlarini rivojlantirish kapital qo'yilmalar yordamida tartibga solinadi va hokazo.

1.5. Investitsion o'sish omillari. Jamg'armalar – investitsiyalar manbasi sifatida

Investitsion o'sish sur'atlari ko'plab omillarga bog'liq. Eng avvalo, investitsiyalar hajmi iste'mol va jamg'arma uchun olingan daromadlarning taqsimlanishiga bog'liq. Aholining o'rtacha daromadlari past bo'lgani uchun ularning ko'p qismi (70-80%) iste'molga sarflanadi. Aholining daromadlarining oshishi ularning jamg'armalarga yo'naltirilgan qismining ko'payishiga olib keladi.

Jami daromadda jamg'armalar ulushining ortishi investitsiyalarning ko'payishiga olib keladi va aksincha. Ammo bu shart davlat tomonidan fuqarolarning investitsiya faolligini ta'minlab, kafolatlanganda aholining davlatga bo'lgan yuksak ishonchi yuzaga keladi.

Kutilayotgan daromad darajasi investitsiya hajmiga ham ta'sir qiladi, chunki kutilayotgan daromad investitsiyani rag'batlantiradi. Kutilayotgan daromad darajasi qanchalik yuqori bo'lsa, investitsiyalar shunchalik yuqori bo'ladi va aksincha.

Kredit bo'yicha foiz stavkasi investitsiyalar hajmiga katta ta'sir ko'rsatadi, chunki investitsiya jarayonida qarz mablag'lari ham qo'llaniladi. Agar kutilayotgan sof daromad darajasi kredit bo'yicha

o'rtacha foiz stavkasidan yuqori bo'lsa, bu investitsiya investor uchun foydalidir. shuning uchun o'rtacha foiz stavkasining oshishi investitsiya jarayonining pasayishiga olib keladi.

Inflyatsiyaning kutilayotgan darajasi investitsiyalar hajmiga ham ta'sir qiladi. Bu ko'rsatkich qanchalik yuqori bo'lsa, investorning kelajakdagi foydasi shunchalik ko'p amortizatsiya qilinadi va investitsiya qilish uchun rag'batlar kamayadi.

Ma'lumki, iqtisodchi olimlar jamg'armalarni investitsiyalarning asosi deb bilishadi. Bu mutlaqo to'g'ri, chunki sarmoya kiritish uchun birinchi navbatda pul kapitaliga ega bo'lish kerak. Resurslar (masalan, pul) cheklangan. Asosiy muammo - mablag' topish masalasi. Xususan, investitsiyalar uzoq muddatli yo'naltirilganligi bilan ajralib turadi va tez natija bermaydi.

Jamg'arish – joriy davrda qayta ishlashning moddiy bazasini kengaytirish hisobiga kelgusida aholi iste'molini oshirishga qaratilgan jarayondir. To'plashning asosiy vazifasi ko'payish jarayonining yakuniy maqsadiga erishishga hissa qo'shishdir. Takror ishlab chiqarish jarayonining maqsadi aholining o'sib borayotgan va o'zgaruvchan ijtimoiy-iqtisodiy ehtiyojlarini qondirishdir.

Iqtisodiyot nazariyasida milliy daromadning bir qismini asosiy va aylanma kapitalni, shuningdek, talab zahiralari ko'paytirishga sarflanishi jamg'armani xarakterlaydi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 7 - fevraldagi 4947-sonli "2017 - 2021-yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasini amalga oshirish bo'yicha tashkiliy chora-tadbirlar" to'g'risidagi qarorining 4.1-bandga muvofiq "Aholi bandligi va real daromadlarining izchil o'sishi²⁵ tizimini kengaytirish ustuvor vazifa sifatida belgilandi.

Shuningdek, fond odatda iqtisodiyotga sarmoya sifatida kiritiladi, ya'ni fondning iqtisodiyotga ijobiy ta'siri faqat

²⁵O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 07.02.2017 yildagi " 2017 – 2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasini amalga oshirish bo'yicha tashkiliy chora-tadbirlar to'g'risida "gi qarori. www.lex.uz

investitsiyaga aylangandagina yuzaga keladi. Jamg'arma deganda aholi, korxonalar va davlatning kelgusidagi ehtiyojlarini qondirish va daromad olish maqsadida joriy daromadlarini jamlash tushuniladi. Uning hajmi barcha uy xo'jaliklari daromadidan iste'mol xarajatlarini ayirish yo'li bilan aniqlanadi. Daromaddagi iste'mol xarajatlarining ulushi qancha yuqori bo'lsa, jamg'armalar miqdori shunchalik kam bo'ladi. Bu holat investitsiya faoliyatini rivojlantirishga ijobiy ta'sir ko'rsatmaydi. Iqtisodiy ma'noda jamg'armalarning o'sishi pul mablag'larini iste'mol tovarlarini sotib olishdan investitsiya tovarlarini sotib olishga yo'naltirishni anglatadi. Shunga ko'ra, kechiktirilgan iste'mol - bu tejash.

Ammo, jamiyat oldida doimo bugungi va ertangi iste'molning qancha bo'lishini yechish muammosi turadi. Jamiyat bugun qancha ko'p investitsiya qilsa, ertaga boyroq bo'ladi, aksincha, ko'proq iste'mol qilinsa, keyinchalik ko'proq iste'mol qilish imkoniyati shuncha kamayadi.

Yalpi xarajatlarda investitsiyalar ulushi nisbatan kichik bo'lsada, asosiy makroiqtisodiy o'zgarishlarga aynan investitsiyalar orqali erishiladi. Shu bilan birga, jamg'arma va investitsiyalar o'rtasidagi muvozanat makroiqtisodiy muvozanatga erishishning eng muhim shartidir. Biroq, bu muvozanatga erishish har doim ham oson emas. Buning sababi shundaki, investitsiyalar darajasi va jamg'arma darajasi turli jarayonlar va sharoitlarga bog'liq.

Jahon amaliyoti shuni ko'rsatadiki, jamg'arma darajasi yuqori bo'lgan mamlakatlar, boshqa shart-sharoitlar o'zgarmagan holda, odatda yuqori iqtisodiy o'sish sur'atlariga ega. Milliy iqtisodiyotga investitsiyalar hajmini oshirish va uning iqtisodiy o'sishni ta'minlashdagi rolini oshirishning muhim shartlaridan biri jamg'armalarning nisbatan yuqori va barqaror darajasini ta'minlashdan iborat. Jamg'arma darajasi barqaror iqtisodiy o'sishning asosiy ko'rsatkichidir. Keyingi 10 yillikda rivojlangan mamlakatlarda yalpi ichki mahsulotning o'sish sur'ati o'rtacha 3,4 foizni, jamg'arma darajasi 22,5 foizni tashkil etdi. To'planish tezligi oshishi bilan YaIM o'sish tezligi ham oshadi. Xususan, jamg'arma darajasi 25 foizdan ortiq bo'lgan mamlakatlarda yalpi ichki

mahsulotning qo'shimcha o'sish sur'ati o'rtacha 4,8 foizni, jamg'arma darajasi 30 foizdan ortiq bo'lgan mamlakatlarda bu ko'rsatkich o'rtacha 8,7 foizni tashkil etdi.

Xitoy va Janubiy Koreya kabi rivojlanayotgan mamlakatlarda so'nggi 15 yil ichida kuzatilgan 10 foizlik iqtisodiy o'sish davrida o'rtacha jamg'arma ulushi 30 foizni tashkil etdi. Rivojlangan mamlakatlar tajribasi shuni ko'rsatdiki, iqtisodiy o'sishni yiliga 6 foizdan ortiq ta'minlash uchun milliy jamg'armalar yalpi ichki mahsulotning kamida 25 foizini, investitsiyalar esa 30 foizdan kam bo'lmasligi kerak.

Iqtisodiyoti o'tish davridagi mamlakatlarda investitsiya stavkalarining barqarorligi makroiqtisodiy o'sish sur'atlarining barqarorligini ta'minlashga to'sqinlik qiladi.

Shuning uchun ham jamg'armalarning iqtisodiyotdagi ulushi bir qator rivojlanayotgan mamlakatlar darajasidan yuqori bo'lsada, ularning iqtisodiy o'sishga ta'siri nisbatan kichikdir. Shu munosabat bilan jamg'armalardan samarali foydalanish asosida, birinchi navbatda, qimmatli qog'ozlar bozorini rivojlantirish hisobiga barqaror iqtisodiy o'sishni davom ettirishni ta'minlash maqsadida aholining mavjud jamg'armalarining investitsiyalar sifatida iqtisodiyotga oqimini faollashtirish, shuningdek, kapitalning tarmoqlararo harakatini ta'minlash. Huquqiy hujjatlar bazasini takomillashtirish asosida jamg'arma korxonalarining investitsiya qilish samaradorligini oshirish zarur.

1.6. Makro va mikroiktisodiyotni rivojlantirishda investitsiyalarning roli

Iqtisodiyotni rivojlantirishda investitsiyalar yetakchi o'rin tutadi, chunki investitsiyalar orqali korxonalar kapitalini to'plashga erishiladi, buning natijasida mamlakatning ishlab chiqarish quvvatlarining kengayishiga va iqtisodiy o'sishga erishiladi.

Investitsiyalar iqtisodiy kategoriya sifatida bir qancha funksiya va vazifalarni bajaradi, ularsiz hech qaysi davlat iqtisodiyoti bir tekis rivojlana olmaydi. Makro darajadagi investitsiyalar

quyidagilarni ta'minlaydi:

- takror ishlab chiqarishni kengaytirish siyosatini amalga oshirish;
- ilmiy-texnikaviy taraqqiyotni jadallashtirish, mahalliy mahsulotlarning raqobatbardoshligini ta'minlash, sifati va hajmini oshirish;
- ijtimoiy sohalarni rivojlantirish (sog'liqni saqlash, ta'lim va boshqalar);
- aholi farovonligini ta'minlashda muhim ahamiyatga ega bo'lgan uy-joy qurish, ichimlik suvi, gaz, elektr energiyasi bilan ta'minlash muammolarini hal etish;
- atrof-muhit va ekologiya bo'yidagi ifloslanishning oldini olish;
- ijtimoiy ishlab chiqarishni tarkibiy qayta qurish va iqtisodiyotning barcha tarmoqlarini bir vaqtda rivojlantirish;
- iqtisodiyotning real sektori va yetakchi tarmoqlarini rivojlantirish;
- hududlarning iqtisodiy salohiyatini oshirish va ularning ixtisoslashuvini kuchaytirish;
- investitsiyalarni import va eksport qilish orqali milliy iqtisodiyotning xalqaro integratsiyasini mustahkamlash;
- sanoat uchun zarur xomashyo bazasini yaratish;
- ishsizlik muammosini yumshatish yoki ma'lum darajada hal etish;
- mamlakat harbiy-sanoat kompleksini mustahkamlash;
- davlatning mudofaa qobiliyatini ta'minlash;
- bir qator boshqa muammolarni hal qilish.

O'zbekiston Respublikasi uchun investitsiyalar, eng avvalo, iqtisodiyotni yanada barqarorlashtirish uchun zarurdir. Real investitsiyalarni jalb qilish (bino va inshootlarni qurish va modernizatsiya qilish, zamonaviy texnika va uskunalarni sotib olish) iqtisodiyotning ishlab chiqarish salohiyatini oshiradi. Ishlab chiqarishga zamonaviy texnologiyalarni joriy etishga yo'naltirilgan investitsiyalar qattiq raqobat sharoitida omon qolishga yordam beradi.

Investitsiyalar mikro darajada ham muhim rol o'ynaydi. Shu bilan birga, investitsiyalar, eng avvalo, quyidagi maqsadlarga

erishish uchun zarur: korxona ishlab chiqarish faoliyatini kengaytirish va rivojlantirish;

asosiy vositalarning ortiqcha jismoniy va ma'naviy eskirishiga yo'l qo'ymaslik;

ishlab chiqarishning texnik va texnologik darajasini oshirish;

korxona mahsulotlarining raqobatbardoshligini ta'minlash va sifati oshirish;

atrof-muhitni muhofaza qilish tadbirlarini amalga oshirish;

aktsiyalarni sotib olish va kompaniyaning boshqa aktivlariga investitsiya qilish.

Mikro darajadagi investitsiyalar pirovardida korxonalarning kelajakda normal ishlashini, barqaror moliyaviy ahvolini va maksimal (yuqori) foydani ta'minlash uchun zarurdir.

Shunday qilib, investitsiyalar makro va mikro iqtisodiyotni rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi, birinchi navbatda, takror ishlab chiqarishni kengaytirish, tarkibiy o'zgarishlarni amalga oshirish, korxonalar foydasini oshirish va shu asosda boshqa ko'plab muammolarni ijobiy hal etish uchun imkoniyatlar yaratadi.

Mamlakatda investitsiya faolligining holati quyidagi ko'rsatkichlar dinamikasi bilan tavsiflanadi:

- umumiy investitsiyalar; - YalMga investitsiyalar ulushi;
- real qo'yilmalarning investitsiyalarning umumiy hajmidagi ulushi;
- investitsiyalarning texnologik tarkibi va uning o'zgarishi;
- real investitsiyalarning umumiy o'sishi;
- investitsiyalarda xorijiy investitsiyalarning ulushi;
- asosiy kapitalga yo'naltirilgan real investitsiyalar ulushi;
- to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalarning xorijiy investitsiyalardagi ulushi va boshqalar.

Bilvosita, lekin ob'ektiv ravishda investitsiya faoliyatining holati quyidagi makroiqtisodiy ko'rsatkichlarning o'sish sur'atlari bilan tavsiflanadi: milliy daromad; yalpi milliy mahsulot (YaMM) va YalM; sanoat ishlab chiqarish hajmi; muayyan turdagi sanoat mahsulotlarini ishlab chiqarish; qishloq xo'jaligi mahsuloti ishlab chiqarish hajmi va boshqalar. Investitsion faollik holatini baholashda ushbu ko'rsatkichlarning ob'ektivligi shundan iboratki,

bu ko'rsatkichlarning o'sish sur'atlarini investitsiyalarsiz tasavvur qilib bo'lmaydi. Bu ko'rsatkichlar investitsiyalardan u yoki bu darajada foydalanish samaradorligini tavsiflaydi. Agar ushbu ko'rsatkichlarning o'sish sur'ati investitsiyalarning o'sish sur'atlaridan yuqori bo'lsa, bu investitsiyalardan foydalanish samaradorligini oshirish zarurligini ko'rsatadi va aksincha.

Keyingi yillarda iqtisodiyotda faol amalga oshirilayotgan tarkibiy islohotlar va modernizatsiya jarayonlari investitsiya faolligini yanada oshirdi. Iqtisodiyotga kiritilayotgan investitsiyalar hajmining yildan-yilga sezilarli oshib borayotgani milliy ishlab chiqarish hajmining o'sishi hisobiga o'zining ijobiy natijalarini ko'rsatish imkonini berayotir. Davlatimiz tomonidan investitsiya faoliyatini rivojlantirishga qaratilayotgan e'tibor va qo'llab-quvvatlash samarasida yalpi ichki mahsulot hajmi va olingan investitsiyalar hajmi o'sish sur'atlarini ta'minlamoqda.

Bu holat YalMga investitsiyalar salmog'ining oshishiga olib keldi.

Investitsiyalarning iqtisodiyotni rivojlantirishga har tomonlama ijobiy ta'sirini hisobga olgan holda quyidagi vazifalarni belgilash maqsadga muvofiq:

- ishlab chiqarish kuchlari va ishlab chiqarish vositalarini iqtisodiyotda maqbul joylashtirgan holda turli bozor infratuzilmalarini shakllantirish imkoniyatini yaratish;

- iqtisodiyotda takror ishlab chiqarish jarayoniga ijobiy ta'sir ko'rsatadigan barcha yo'nalish va imkoniyatlarni amalga oshirish;

- qonun bilan kafolatlangan investorlarning qoniqarli ulushini yaratuvchi va mamlakatning milliy xususiyatlarini hisobga olgan holda moliyaviy o'sishni ta'minlovchi infratuzilmalarni faollashtirish;

- iqtisodiyotning barcha tarmoqlarini faollashtirish orqali mamlakatning barqaror o'sishini va jahon iqtisodiy tizimiga integratsiyalashuvini tezlashtirish.

Respublika iqtisodiyotini rivojlantirishga yo'naltirilgan investitsiyalar qiymati quyidagilarda ifodalanadi:

- 1) ishlab chiqarishga zamonaviy texnika va texnologiyalarni joriy etadi hamda eksportga mo'ljallangan mahsulotlar ishlab

chiqarishni rivojlantiradi;

- 2) import o'rnini bosuvchi mahsulotlar ishlab chiqarishni yo'lga qo'yish va buning uchun iqtisodiyotning ustuvor tarmoqlariga to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar jalb etish va pirovardida aholi turmush darajasini (faoliyatini oshirish) ta'minlash;

- 3) kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirish, qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishini jadallashtirish hisobiga o'sib borayotgan aholini ish bilan ta'minlaydi;

- 4) korxonalarining eskirgan ishlab chiqarish quvvatlarini, moddiy-texnika bazasini yangilaydi va texnik jihatdan qayta jihozlaydi;

- 5) tabiiy resurslarni qayta ishlash korxonalarini yaratishga yordam berish va boshqalar.

Nazorat savollari.

1. O'quv predmeti, maqsadi, vazifalari, tarkibiy tuzilishi va boshqa o'quv predmetlari bilan aloqasini tushuntirib bering?

2. Investitsiyalarning iqtisodiy mazmuni, mohiyatini va ularning tasnifini tushuntiring?

3. Investitsion maqsadlar va diversifikatsiyaning ahamiyatini tushuntirib bering?

4. Asosiy fondlarni shakllantirishda kapital qo'yilmalarning o'rni, moliyaviy va real qo'yilmalar o'rtasidagi nisbat qanday?

5. Investitsion o'sish omillari, investitsiya manbai sifatida jamg'armalar mavjudligini tushuntiring?